

FTAMP 14.01.01

Шаимкулова Аида¹

¹С. Демирел атындағы университеті, Қаскелең к., Қазақстан

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖАЗУ САУАТТЫЛЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУДЕ ОРФОГРАФИЯЛЫҚ ДАҒДЫНЫ ДАМУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Жазуды меңгеруде үйретілетін лингвистикалық дағдының бірі – орфографиялық дағды. Орфографиялық дағды – өте күрделі үдеріс. Бұл дағды – сөздің дыбыстық құрамына, грамматикалық білімге сүйене отырып, орфограмманы тану және оған лайық ережелерді қолдана білу дағдыларын қарастырады. Мақалада жазуда орфографиялық дағдыны қалыптастыру және оны дамытуға байланысты зерттеу жүргізген ғалымдардың еңбектеріне жалпы шолу жасалады. Білім беру үдерісінде орфографиялық дағдының алатын орны мен маңыздылығы туралы сөз қозғай отырып, орфографиялық дағдыны дамытуға арналған дәстүрлі жүйеге негізделген, әрі цифрлық оқыту бағдарламалары арқылы түзілген тапсырмалар жиынтығы ұсынылған.

Түйін сөздер: жазылым, жазу сауаттылығы, орфографиялық дағды, грамматикалық білім, орфоэпиялық норма, орфографиялық норма.

***

Abstract. One of the linguistic skills taught in writing is spelling skills. Spelling skills are a very complex process. This skill involves the ability to recognize a spelling based on the phonetic structure of the word, grammatical knowledge and apply the appropriate rules. The article provides an overview of the work of scholars who have conducted research related to writing literacy, spelling skills and its development. Talking about the role and importance of spelling skills in the educational process, a set of tasks based on the traditional system for the development of spelling skills and created through digital learning programs is presented.

Keywords: subscription, writing literacy, spelling skills, grammar knowledge, orthographic norm, spelling norm.

***

Аннотация. Одним из языковых навыков, которым обучают писать, являются навыки правописания. Навыки правописания – очень сложный процесс. Этот навык включает правописание и грамматику, основанные на звуковой структуре и грамматике. В статье проводится обзор работ ученых, проводивших исследования, связанные с письменной грамотностью, орфографическими навыками их развитием. Говоря о роли

и значении орфографических навыков в образовательном процессе, представлен комплекс заданий, основанный на традиционной системе развития орфографических навыков и созданный с помощью цифровых обучающих программ.

Ключевые слова: грамотность письма, орфографические навыки, знание грамматики, орфографическая норма.

Мемлекеттік білім беру бағдарламасына сәйкес қазақ тілін оқытуды дамытуға ықпал ететін оқу процесін ұйымдастырудың әдістері мен нысандарын іздеу жолымен іске асыру нәтижесінде біз білімді ғана емес, бәсекеге қабілетті тұлғаны да қалыптастыра аламыз.

Мақалада біздің басты мақсатымыз инновациялық технологиялардың көмегімен оқушылардың жазбаша іс-әрекетінде орфографиялық дағдыларды қалыптастыруды негіздеу болып табылады. Мақсаты сабақтың қызықты әрі нәтижелі өтуі болды, бұл келіссөздер цифрлық технологиялардың модельдеріне негізделген. Тілді үйрену, ана тілін меңгерген білімді тұлғаны қалыптастыру, оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдар шығару, тілге байланысты барлық іс-шараларды қамтамасыз ету—алдыңғы қатарда тұрған өзекті мәселелер.

Жұмыс нәтижесінде бүгінгі оқушыға қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқытудың коммуникативтік жағы, тілдік мәдени-танымдық біліктілігі жеткізіледі, жан-жақты білімді тұлға дайындалады.

Бұл ретте әдіскер мұғалімнің міндеті жоғарыда аталған салалардың барлық түйіндік заңдылықтары негізінде жазуды оқытудың тиімді модельдерін табу, сондай-ақ сапалы сөйлеу қызметін жүзеге асыруды көздеу болып табылады. Кімге үйрету керектігін, неге үйрету /үйрету/, неге, қандай мақсатта және қалай үйрету керектігін қарастыру керек. Лингвист немесе мұғалімнің екпіні – сапалы оқытудың жолдарын табу, қалай үйренетінімізді анықтау, бұл жақсы нәтиже береді.

Ең өзекті мақсаттардың бірі белсенділікті дамыту мақсаттары, оқушылардың қажетті дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру, оқушылардың жазбаша сауаттылығын жетілдіруде орфографиялық тақырыпты нәтижелі оқытуға бағдарлану болды.

Көрсетілген мақсатқа және ғылыми болжамға сәйкес біздің зерттеудің мынадай міндеттерін шешу көзделеді:

- орфографиялық дағдыларды зерттеуге шолу, оқыту әдістемесіндегі рөлдер;

- оқу іс-әрекетінің теориялық негіздеріне тоқталу, салыстыру;

- оқушылардың жазбаша сауаттылығын жетілдіруде орфографиялық дағдыларды қалыптастыратын оқыту тәжірибесін жинақтау, ғалымдардың жұмыстарына шолу;

- жаңа оқыту технологиялары, бір-бірімен қарым-қатынас жасау, сыни тұрғыдан ойлау және проблемаларды шешу дағдыларын

қалыптастыру арқылы қол қою әрекеттерін меңгеруге бағытталған әдістер мен тәсілдерді жүйелеу [1].

Шетелдік ғалымдардың лингвистикалық білімдерді сараптаған тәжірибелері үлгі ретінде алынды. Атап айтқанда, С.К. Фоломкина, Ю.К.Бабанский, Я.А. Коменский, И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин, т.б. еңбектері, ал Қазақстандық ғалымдардан Ф.Оразбаева, С.Жиенбаев, Б.Құлмағамбетова, М.Қожамбердиеваның еңбектері басты назарға алынды.

Жазылым оқылымнан бірінші жүреді. Себебі, ғалым А.Байтұрсынов зерттеулерінде: «...Жазу жоқ кезде оқу жоқ. Оқудан жазу дүниеге келген. Оқуды жазу тудырған. Оқу мен жазу қатар жүреді. Оқытушылар үйретуді оқудан бастаса, әдістер оқытқанын жаздырып, жазудан бастаса, жаздырғандарын, не жазғанын оқытып отыру керек [2, 14]» - дейді.

Тілші ғалымның «тіл жұмсақ» шығармасында тапсырмалар жүйесі: «жауаптар жазу», «жатқа жазу», «сөздерді айту» және т.б. баланы жазуға, жазуға үйретуді қамтиды.

Мысалы: «Тастар» жұмысы бойынша мақал-мәтелдерді көшіру:

«Көздеріңіз ауырған кезде, сіз;

Іштің ауыруы, тамақ ауруы;

«Ой, мерген-ақ» өлеңін есте сақтау керек. Жаттағаннан кейін жатқа жазу керек. «Сөзді айту» тапсырмасы бойынша: ұқыптылық-ұқыптылық, немқұрайлылық [3].

Демек, корреспондент ғалым сөйлеу әрекеттерінің әрқайсысын бір-бірімен байланыста қарастырғаны белгілі, бірақ ол бөлек тоқтамады. Осылайша, жазылым тілдік және қатысушы тұлғалардың қасиеттерімен байланысты бола отырып, олардың тұрақты, қалыптасқан жүйесі арқылы жүзеге асырылатындығымен және белгілі бір хабарламаны жарықтандыратындығымен ерекшеленеді.

Жазылым бүкіл адамзатқа қажет. Қатысушы тұлғалардың тілдік, сыртқы түрі және ішкі мазмұнмен байланысты, сондай-ақ белгілі бір ақпарат хабарламаны қабылдау мен жарықтандыруды қамтамасыз ететін сөйлеу әрекеттерінің бірі болып табылады.

Кез келген ғылымды зерттеуге келгенде жазылу қиын және қиын жұмыс. Жазылым ежелгі заманнан бері таңбалау әрекетінен пайда болды. Тілдік қарым-қатынастың негізгі элементі ретінде жазылу ғасырлар бойы сақталып келе жатқан ақпарат көзі болып табылады. Жазылымды іске асыру тәсілдері:

-жазбаша сөйлемнің лингвистикалық, психологиялық, физиологиялық, әдістемелік ерекшеліктерін тану;

- жазуды оқытудың негізгі алғышарттарын білу;

- жазбаша жұмыстарды дұрыс жоспарлау.

Мысалы, экспозиция жазу жұмысы, эссе жазу тапсырмалары, жазбаша жұмыстарды үздіксіз тексеру қажеттілігі, көркем жазуға баса

назар аудару, сауаттылыққа баса назар аудару – қол қою қызметінің негізгі аспектілері. Жазылымның мазмұнын да ескерген жөн. Автордың өзі бейнелеген немесе бейнелеген құбылысты, тақырыпты, бейнелі мазмұнды жазу қабілетіне баса назар аудару керек.

Қазіргі білім беру процестері көптеген өзгерістерге ұшырауда. Қазіргі әдіскерлер оқыту саласында ерекше назар аударатын өзекті мәселе – тілді коммуникативті-танымдық аспект тұрғысынан зерттеу.

Коммуникативті оқыту технологиясына негізделген оқыту – бұл оқушыны ауызша (тыңдау, түсіну, сөйлеу) және коммуникацияға (оқу, жазу) тарту, яғни оқытылатын тілде қарым-қатынасты қалыптастыру.

Коммуникативті оқыту технологиясы ағылшын тілін оқытудағы оқу-тәрбие процесінің барлық мақсатты міндеттерін қамтиды. Демек, коммуникативті оқыту тілдік іс-әрекеттің барлық түрлерінде, тыңдауда да, сөйлеуде де, оқуда да, жазуда да қалыптасады, өйткені ол оны жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Коммуникативті жаттығуларға келесі жаттығулар жатады: «миға шабуыл», ауызша сөйлеу (диалог, монолог), рөлдік ойын, сұхбат, жоба [4, 55].

Демек, коммуникативті-танымдық аспект-бұл шығармашылық пен танымға негізделген ғылым жүйесі, оны оқуда қарастыра отырып, оқушыға жауапкершілік пен зейінді сіңіруге болады.

Жазу-тілдік тұлғалардың графикалық және фонематикалық жүйесіне негізделген, лингвистикалық, психологиялық, физиологиялық, әдіснамалық ерекшеліктеріне байланысты адамдардың ұзақ мерзімді қарым-қатынасына мүмкіндік беретін күрделі әрекет [5, 107]. Қазақ тілін меңгеру, ана тілінде дұрыс сөйлеу, дұрыс жазу үшін, ең алдымен, қазақ тілінің негізі болып табылатын дыбыстық жүйені үйренуге назар аудару керек. А. Байтұрсынұлы: «егер сіз дыбыстарды тізімдеуді үйренсеңіз, дыбыстарды тізімдеу қиын болмайды. Егер сіз сөзде қанша дыбыс бар екенін білсеңіз, онда әріптерді қою қиын болмайды [6, 330]».

Лингвистикалық жазуды оқыту дағдыларының бірі – емле. Орфографиялық дағдылар өте күрделі процесс. Ол грамматикалық білімге сүйене отырып, емлені тану дағдыларын және өзіне лайық ережелерді қолдану дағдыларын қарастырады.

«Емле – бұл тілдегі сөздерді дұрыс жазу ережелерінің жиынтығы. Емле тілдегі сөздердің, олардың әртүрлі тұлғаларының емле нормасын белгілейді [7, 114]» - дейді Н.Уәли.

Мұндай ережені меңгермеген оқушы жазуды да, тілді де сауатты меңгере алмайды. Қазіргі уақытта оқушылардың емлеге қатысты сауатты жазуда қателіктері бар.

Олар:

1. түпнұсқа дыбыстарды жазу процесінде;
2. қысқартылған сөздерге қосымша қосылыста;
3. Мен және Ю әріптерін жазуда;

4. сөздерді жазу процесінде;
5. қазақ тіліндегі еріндік, деспоттық дауысты дыбыстарды жазу ерекшеліктері мән бермей;
6. қалың, нәзік дыбыстардың фонематикалық қасиеттерін есте сақтамайды;
7. дауыссыз дыбыстардың ерекше белгілерін дұрыс білмеу және т. б.

Ғалымдар емлені оқытуға көптен бері назар аударып келеді, өйткені сауаттылықтың негізі мектептен қалыптасады. Оған Ш. Сарыбаев және Ж. Шәкеновтың әдістемелік нұсқаулары мен ғылыми еңбектері мақалаларды айтуға болады [8, 41].

Сонымен, ғалымдар морфологиялық позиция біріктірілген сөздердің, қос сөздердің, қысқартылған сөздердің емлесін белгілейді және, ең алдымен, орфографияны оқыту әдісін меңгеру үшін оны әдістемелік тұрғыдан топтастырады деп болжайды.

Атап айтқанда:

1. емлені түсіндіру. Мұғалім оқушыларға жазуға қиын сөздерді жазып, көрсету арқылы түсіндіреді.

2. жатқа жазу. Орфографиялық жағынан талқыланатын сөз оқушылар өз бетінше жазады.

3. аралас хат. Бұл орфографиялық және шығармашылық қасиеттерге ие. Сондықтан бұл аралас хат деп айтылады. Яғни, аралас хатта емле туралы әңгіме жатқа жазылады.

4. әдейі қате жазылған сөзді мұғалім оқушыға жеткізеді және оны түзетеді.

5. Орфографиялық сөздікті қолдану.

Мұғалім тақтаға жазу қиын сөзді жазады және сөздікте оқушыларды өз бетінше іздейді [9, 5].

Оқушылардың жазбаша сауаттылығын арттыру-қазақ тілі сабағының басты міндеттерінің бірі. Олай болса, 5-9 сыныптардағы емле бойынша жазбаша жұмыстар теориялық білімді игеру «мен білмеймін», - деді ол. Сондықтан оқушылар бастауыш сыныптарда өткен орфографияларды қайталап, оларды 5-9 сыныптарда оқыған орфографиялармен байланыстыра отырып, Сауатты жаза білуі керек ережелер мен анықтамаларға ие.

Енді орфографиялық дағдыларды қалыптастыруға байланысты жаттығуларды ұсынамыз.

Бақылау жаттығуы.

1-жаттығу. Сын есімдердің жазылуына назар аударыңыз. Қай тамырдан екенін анықтаңыз. Айғаным. Сырдария. Волшагала. Жанармай. Қолы. Қоян. Сөзжасам. Женгель. Қолғаптар. Жаманшубар. Балабақша. Телқожа. Ақмарал. Ұлытау. Қарақалпақ. Шикізат. Ақбозат. Жанкүйер.

2-жаттығу. Қысқартылған сөздерді жасау жолына топтаңыз. Кешкі сағат алтыда мектеп үйінде Алғабас колхозының жалпы жиналысы өтеді. Колхоз мүшесі 142 үй. (Б. Майлин).

Көшіру жаттығуы.

Жаттығуды сауатты көшіріп, қос сөздерді айтыңыз түрлердің айырмашылықтарын табыңыз, мағынасын түсіндіріңіз. Ойлары, сезімдері-түйсігі, жаны ұқсас адамдар ғана бір-бірімен дос бола алады. Өйткені мұндай адамдар бір-бірінің жағдайын жақсы түсінеді. Жүйеге көбірек адамдар келіп, екіншісінің сөзін айтпай, біреуінің ішіндегі пікірді түсінеді (А. Нұршайықов).

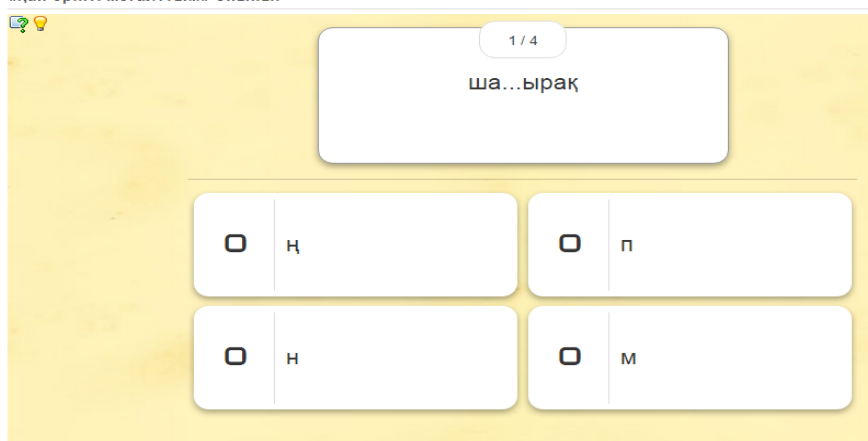
Грамматикалық жаттығу.

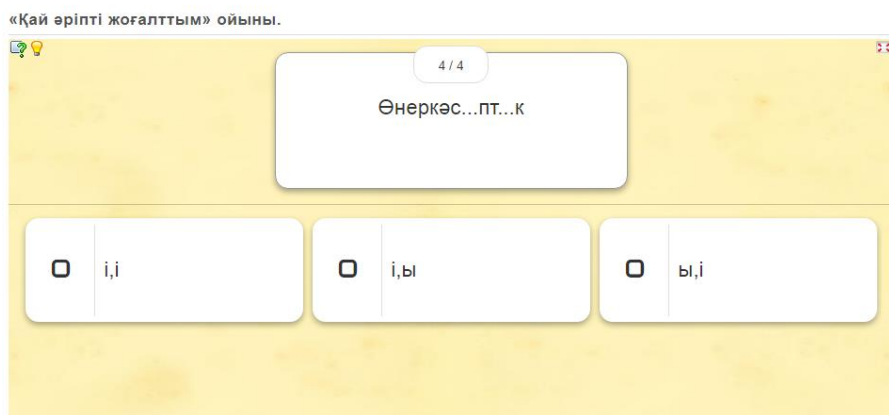
Берілген сөйлемдердегі қысқартылған сөздерге сәйкес келетін сын есімдер. 1. АҚШ... Халық тұтынатын электр энергиясы мен жылудың 25 пайызы АЭС-тен келеді... "мен білмеймін", - деп күбірледі ол. (Атамекен). 2. Өзбекстанның ҰҚШҰ...кездесу бұл жолы кездесудің жаңалықтарының бірі болды. (Егемен Қазақстан). 3. кеше Брюссельде НАТО Сыртқы істер министрі... мүше елдер Сыртқы істер министрлері кеңесіне қатысты. (Өркениет).

Іздеу жаттығуы. Қолданба нақты емле ережесіне байланысты немесе сөйлемдегі сөздерді өткізіп жіберіп, оларды оқушыларға үйретіңіз. Мысалы:...- а-а-а-а-а! ...тоқылған. [10].

Сонымен қатар, оқушыларға орфографиялық дағдыларды қалыптастыруда цифрлық технологияларды қолдану арқылы тапсырма беру өте тиімді нәтиже береді. Мысалы, оқытуда оқу.аррs қосымшасы арқылы сіз «Мен қай әріпті жоғалттым» тапсырмасын ұсына аласыз. Берілген тапсырмада оқушылар эллипстің орнына тиісті сөздерді қоюы керек. [11].

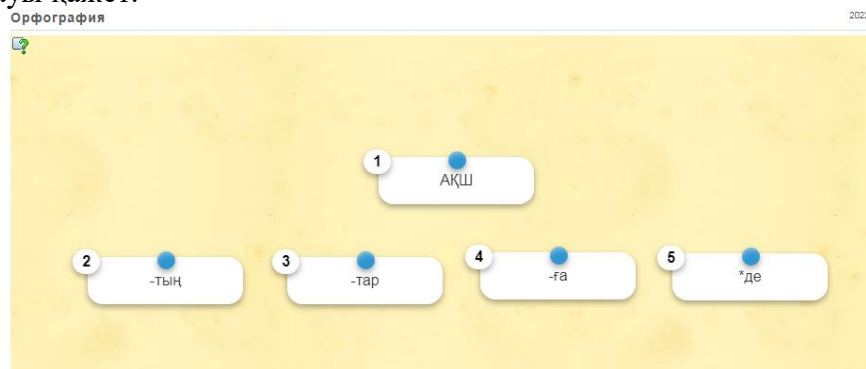
«Қай әріпті жоғалттым» ойыны.

1-сурет. «Қай әріпті жоғалттым» тапсырмасы

Келесі тапсырмада оқушылар қысқарған сөзге тиісті жалғауды жалғауы қажет.

2-сурет. Қысқарған сөздерге жалғауды жалғау

Learning.apps бағдарламасы сынды worldwall, socrative, genially оқыту бағдарламалары бар. Осы аталған оқыту бағдарламалар арқылы орфографиялық дағдыны оқушыларға қызықтыра отырып, тез меңгертуге септігін тигізетін тапсырмалар ұсынуға болады.

Қазіргі жастарды «альфа» немесе «Z буыны» деп жіктеуге болады. Яғни, эксперименттерде z буынының цифрлық әлеуетінің даму қарқыны жоғары екендігі анықталды, ал жазу сауаттылығына келетін болсақ, ол баяулайды. Сондықтан біз интерактивті технологиялар мен дәстүрлі білімге негізделген тапсырмаларды орындау негізінде оқушылардың орфографиялық жазудағы сауаттылығы айтарлықтай артқанын анықтадық. Қорытындылай келе, «Біздің уақыт – бұл жазу уақыты. Біз жүйені, сөздің логикасын жаза білуіміз керек», - деді ұлт мұғалімі А.Байтұрсынұлы. Яғни, жазу қай кезеңде жазылса да, ол адамзаттың бүгінгі мен болашағын байланыстыратын алтын көпір ретінде қызмет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас негіздері. Алматы, 2005
- 2 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. Алматы, 1992
- 3 Исабаев Ә. Қазақ тілін оқытудың дидактикалық негіздері. Алматы;«Қазақ Университеті», 1993 – 160б.
- 4 Безымянная О.М., Лукьянов С.А. Диктанты с комплексным [анализом текста](#), - М.: Арыс пресс, 2003, - 256с.
- 5 Сыздықова Р. Тілдік норма және оның қалыптасуы.-Алматы 2014ж.
- 6 Әлметова Ә.С. Көп мағыналы сөздер мен омонимдерді оқыту. - Алматы, 2001.
- 7 Оразбаева Ф.Ш.Тілдік қатынас:теориясы және әдістемесі. Алматы: Білім, 2000, 207б.
- 8 Сарыбаев Ш.Қ.Қазақ тілі методикасының кейбір мәселелері. Алматы, 1959, -98б.
- 9 Аханов К., Кәтембекова Б., Әбдіғалиева Т. 6 сыныпқа арналған «Қазақ тілі оқулығына методикалық нұсқау» - Алматы: Рауан, 1990. – 90б.
- 10 Құлмағамбетова Б. Қазақ тілін оқыту методикасы. А.,1988 <https://learningapps.org/display?v=pfspnwks522>